

AZ OLASZ VÁROSRENDEZÉS TANULSÁGAI ÉS AZ ÓBUDAI VIA ANTIQUA

Minden város élő organizmus, állandó szükségszerű, szerves fejlődéssel. Pillanatnyi képe előző fejlődési szakaszainak egymásra vetített eredménye. Tehát nem karkép, de karképsorozat, melynek változatait nyomokban műemlékei, az öntudatosabb periódusok erejüknek kihangsúlyozásával, városkialakításokkal tükrözik vissza.

Elfogadott tétel: a városok nemesleveleit multjuktól megőrzött emlékei jelentik. Éppen ezért nemcsak a hivatalos műemlékvédelem, hanem a városrendezők is arra törekednek, hogy a multból a lehető legtöbbet megőrizték, ha kell a föld alól feltárják, helyreállítsák és a városképbe beillesztik.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy ma a mult tisztelete került előtérbe a modern élet igényeinek technikai alapossággal való kielégítése mellé. Alig találkozunk ma már olyan várossal, amely egy-egy szép műemléket hajlandó lenne akár közlekedési, akár gazdasági igényeinek könnyelműen feláldozni.

Még azok a városok is, melyeknek jellegét éppen a modernség, az újabb fejlődés irama határozza meg, féltő gondossággal kezelik azt a magot, amelyből ez a fejlődés kiindult. Az óvárosrész mindenütt fontos lett, mindenütt fenntartják, ha kell, nagy áldozatok árán is. Még akkor is, ha ez a városrész nem rejt különösebb művészi emléket, még akkor

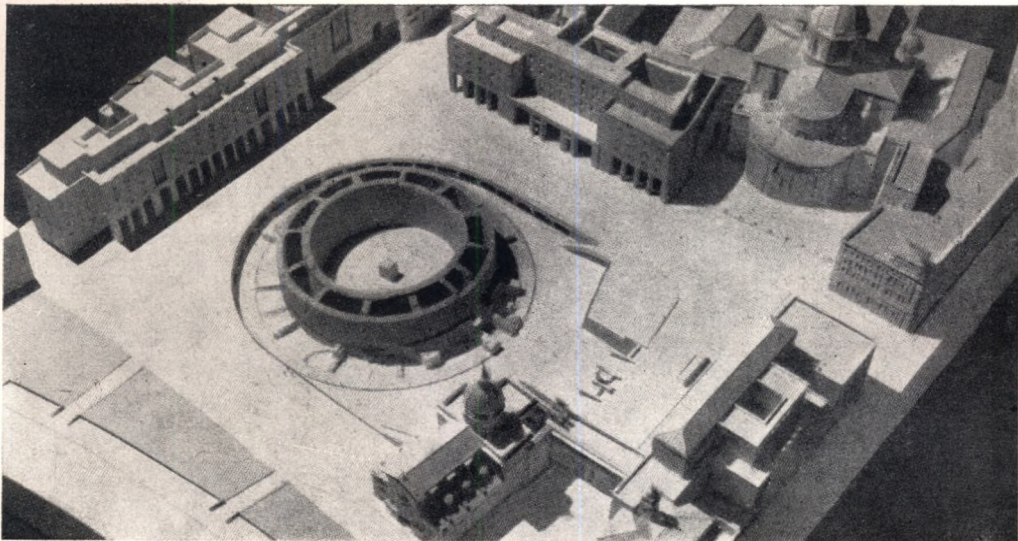

is, ha a városnak különben nagyszámmal akadnak nagyobb jelentőségű műemlékei is.

Rómában éppen a legutóbbi évtizedek mutattak nagyszerű példát arra, miképpen kell megbecsülni a mult emlékeit. Itália földje talán a leggazdagabb fennmaradt monumentális művészeti alkotásokban, még gazdagabb azonban romemlékekben. Mindenesetre az olaszok talán elsőnek ismerték fel a céltudatos és rendszeres feltáró és konzerváló helyreállító munka nyomán előkerült példákknak szellemi vonzóerejét, erkölcsi nevelőhatását és a felismerés nyomában náluk a városrendezésnek és régiségtudománynak olyan eszméi fogantak és kerültek kivitelre, amelyek párját az egész világon nem találjuk.

A régi Róma belterületének határai hozzávetőleg egybeesnek a Honorius és Aurelianus emelte védőfalakkal. Ezt a városfalövezetet a pápai korok kibővítették a Borgókkal és a Trasteveret védő falakkal. Ezen városközpont rendezésénél a közelmúlt időkben megelégedtek a járhatóság követelményeinek kielégítésével. A fasiszta Róma erőteljes felendülése azonban nagyobb igényeket támasztott. 1930 április 14-én a Duce kiadta azokat a legfőbb vezéreleveket, amelyek alapján az új városrendezési terv készült. A városközpont hangsúlyozottan a Piazza Venezia és a Piazza Colonna pontjai. Ezen alaptétel leszögezésével a városrendezési tervnek az volt a feladata, hogy a városközpontot összekösse a főbb városfejlesztési területekkel. Így a központból hatalmas forgalmú ütőerek indulnak ki. Ezek azonban nemcsak a forgalom szükségleteit elégítik ki, hanem impozáns méreteikkel a ma öntudatát hangsúlyozzák. Ugyanakkor az útvonal vezetése mindig egy-egy érdeklődési főpontra irányul, rajta haladva egy-egy várostörténeti hangulatot domborít ki. Így, ha a Via dell'Impero sugárútján robogunk, történelmet élünk át a Forumok között és szembetalálkozunk az Amphiteatrum Flavium nagyságával. A Via del Mare mesziről kibontja a Teatro Marcello körvonalait. A Vie Imperiali gyűrűje forgalmi összekötő szerepük mellett, műemlékek között vezető nagyszerű sétányt alkot. A Borgo spinájának kibontása egy régen várt élményhez juttatott. Az észak-déli irányú közlekedés kiegészítését fogja képezni az az út, amelyik a Largo Argentinától kezdődően az Augustus Mausoleuma mellett keletkező hatalmas új térhez vezet. A tér, amely Augustus császár kétezer éves jubileumára készült, az észak-déli és kelet-nyugati irányú közlekedésnek mintegy elosztó helyét fogja alkotni, tehermentesítve a Corso Umbertot és a Via Tomacellit. A kisajátítások költsége a városnak 8.000.000 lírájába került. A gazdasági kérdésnek is sikerült megfelelő megoldást találni, amennyiben az Istituto Nazionale della Previdenza Sociale a Collegio degli Illirici-

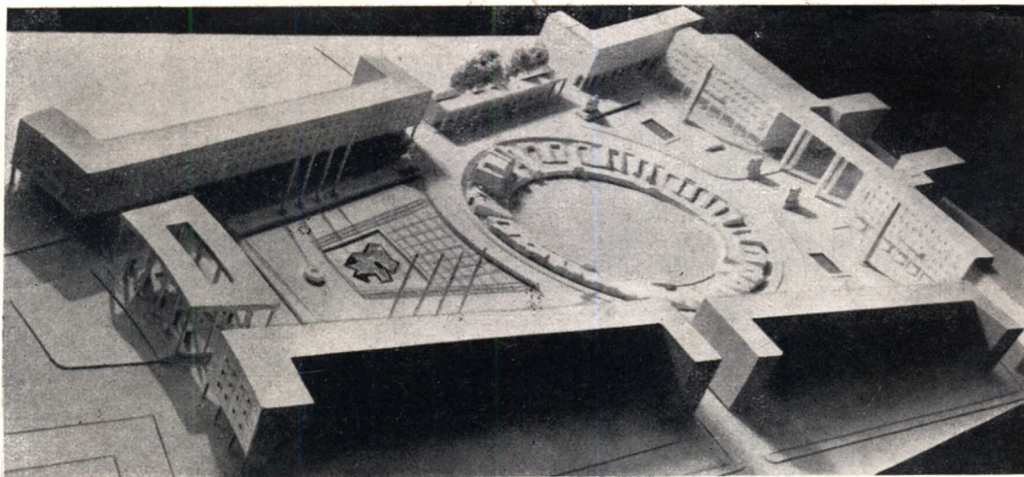

A RÓMAI AUGUSTEO RENDEZÉSÉNEK MODELLJE

OSZK

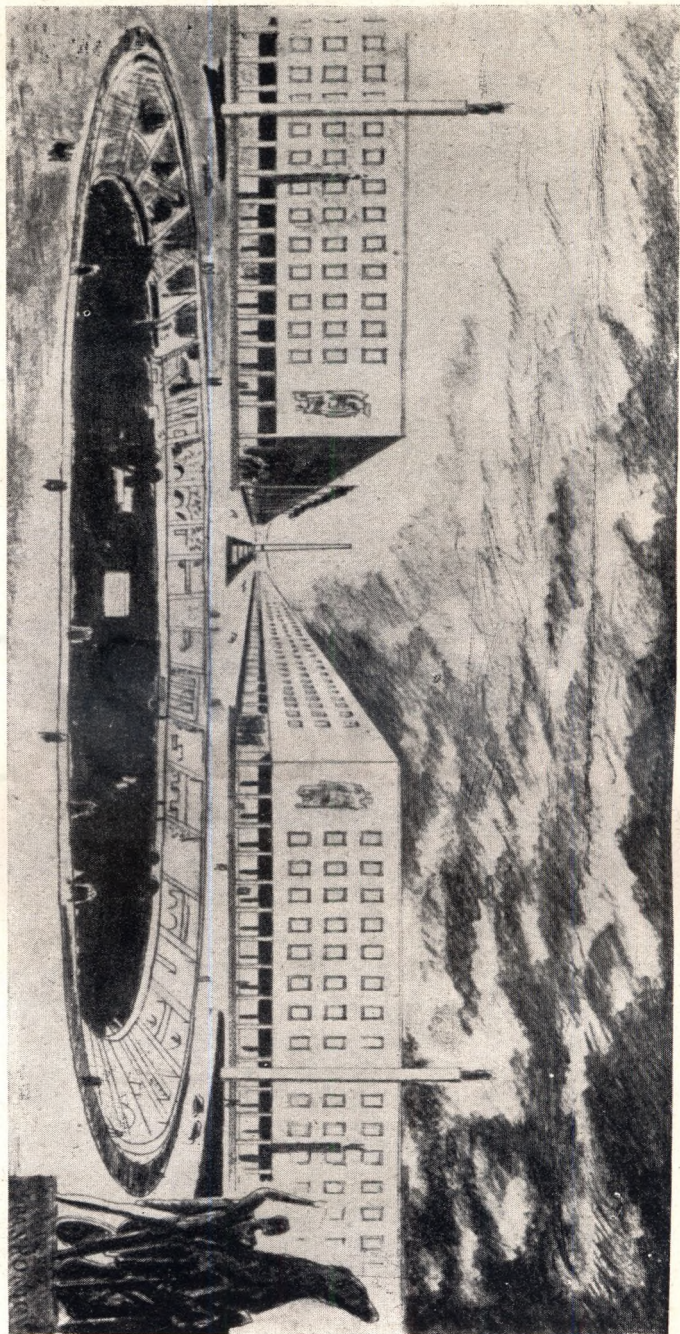
Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÓBUDAI VIA ANTIQUA FŐTERÉNEK MODELLJE

AZ ÓBUDAI VIA ANTIQVA KIRÉPZÉSÉNEK TERVRAJZA

vel karöltve magukra vállalták a teret körülvevő lakóházak felépítését. Ez a tér is a gyakorlati élet minden szempontját megoldva egyúttal impozáns városképzést nyújt.

Mindezekből a példákból láthatjuk, hogy az olasz városrendezés a mai szükségletek elsődleges szemelőttartásával a várostérképezés fókuszai-ban hangsúlyozza ki egy-egy műemlék értékét, méltó keretben mutatva be a város történelmi hátterét. Vagyis a műemlékeket szervesen beilleszti a mai rendezett várostestbe. Tehát nemcsak rekonstruál, hanem egyúttal történelmi városképeket is nyújt.

Budapestnek, ahol pedig nagy történelmi események egész sora játszódott le, sajnos alig tudjuk felismerni történelmi jellegét. Főleg a küzdelmes időszakok, de sokszor az előre nem látó városfejlesztési átalakítások letörölték a főváros értékes patináját. Kevés a műemlékünk, így régi kultúránk képe, melynek a város hű tükre kell hogy legyen, igen halvány.

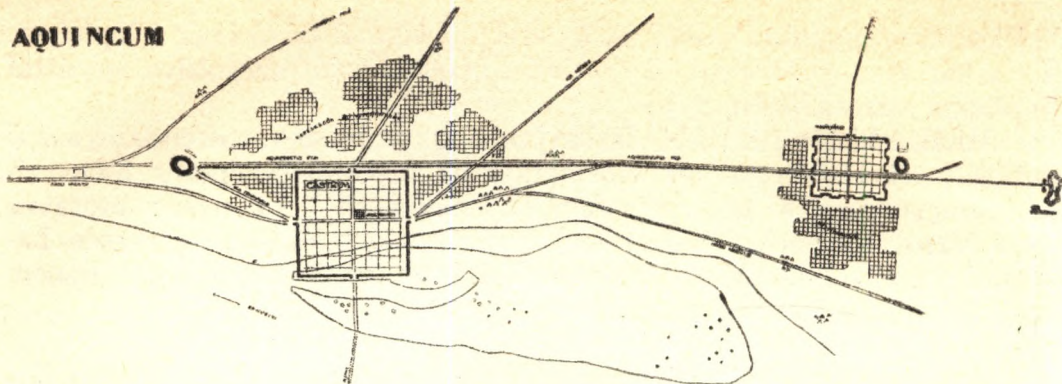
Ezek azok a hiányok, amelyek miatt szép fővárosunk történelmi tekintetben azt a kedvezőtlen összhatást kelti, mintha multtal alig rendelkező, időhangsúlyt nélkülöző eklektikus város lenne. Budapesten tehát különös fontosságú a megmaradt emlékeink fenntartása és kihangsúlyozása, hiszen a legtöbb helyen csak emléktáblák jelzik lerombolt multunk helyeit.

Óbudát ha jelenleg végigjárjuk, egy kezdetleges kultúrájú külváros szegényes benyomása fogad. Zeg-zugos utcáin nem érezhető a mult — a kispolgári romantikától eltekintve — amely senkiben sem kelti fel az a büszke öntudatot, hogy a főváros legrégibb lakórészén egy romokba temetkezett római település, az 1800 éves «Veterani et Cives Romani Consistentes» a 60,000 lakost számláló *colonia* rangú város területén halad.

Mindez azonban csak intő példa kell hogy legyen ebben a kivételesen szerencsés pillanatban, amikor Óbuda újjáépítés előtt áll.

Az új Árpád-híd lüktető életet hoz majd Óbudának. A hídlejáró a 400×700 méteres terület kibontásával egy új városnegyed kialakulását idézi elő. És Óbuda a tervek szerint modern, egészséges beépítésű városrészünké alakul. Azonban itt fontolóra kell vennünk e városrész adottságait. Óbudán, ahol a széles körben és mind sűrűbben talált emlékek nyomán az egykori római település, a Pannonia Provincia fővárosa tárul eléink, vajjon nem írja-e fővárosunk történelmi multja kötelezőleg elő nekünk, hogy éppen itt emlékezzünk meg róla? Vajjon nem szalasztunk-e el egy olyan alkalmat, amire a mostani adottságok elmulasztása

esetén többé sem a közeli, sem a távoli jövőben nem számíthatunk? És vajjon az új építésnél nem ássuk-e el ugyanakkor kőbeírott várostörténelmünket?

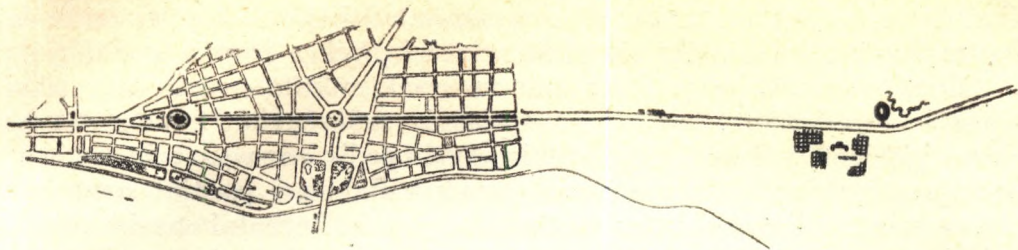
A kérdés tisztánlátása miatt foglalkoznunk kell Óbuda antik város-történetével.

Aquincum megalapítása Kr. u. az I. évszázadban kezdődött, amikor a rómaiak megszállták a Dunántúlt és a Duna balpartján lakó barbárok ellen kiépítették védővonalukat, a *limes*-t, amely őrtornyok, erődítmények, burgusok sora volt, hadiutakkal összekötve. A foglalás katonai településsel párhuzamos. Az aquincumi tábor katonai helyének megválasztását meghatározta, hogy a Duna-könyök egészét megszállva tartó kelta eraviscusok közigazgatási és vallási centruma a mai Gellért-hegy és környékén helyezkedett el. Ez a település azonban rendszertelensége és primitív kialakítása miatt távol állott a városiasság fogalmától.

A római államvezetés hagyományának megfelelően mindenütt érintetlenül hagyta az őslakosság közigazgatását, vallási és magánéletét. Ebből az állásfoglalásból következett, hogy a megszálló rómaiak sohasem egy már meglévő településen rendezkedtek be, hanem attól mindig néhány kilométer távolságban. Így volt ez Vindobonában, Bécsben, hasonlóképpen Triernél, valamint számos más helyen. Tehát leszögezhetjük, hogy ez a település, amely akkor még csak a *castrum*-ból állott, volt a római városnak a kiindulópontja. Ez az a védelmi központ, amelyből később egy itálikus szellemtől átítatott kultúrgócpontra lett, s ahonnan kiindulva és a környező vidékekre is átsugározva, a magasabb római kultúra gyökeret talált.

Aquincum Claudius alatt még csak segédc csapatok (*alae*) erődítménye. Domitianus uralkodása alatt (81 és 96 között) már légió-szék-

hely lett. Városjogi szempontból Aquincum Hadrian császársága alatt (117–138) quadrumvirek által vezetett *municipium*. Trajanus alatt a két részre osztott Pannonia keleti részének, Pannonia Inferiornak lesz székhelye. Septimius Severus alatt, 194-ben pedig eléri a legnagyobb városi fokot, a duumvirek és a tanács (*ordo*) által vezetett *colonia* rangját.

Látjuk, tehát hogy a katonai erődítmény kifejlődve lakóteleppé is alakul. A lakótelep városias kifejlődését a municipiumból a coloniává emelkedés időszaka közé, vagyis a 130-as és a 190-es évek közé tehetjük. Hiszen először fejlődik ki a térbeli város és utána nyer csak jogokat. Ez a feltevés beigazolódik, ha Aquincum térbeli fejlődését nézzük.

A város egyetlen egység, de területi szempontból két részre tagozódik. Az északi — és most is Aquincum néven ismert területrész — a polgárváros, ahol a megerősített városfalak biztonságában tekintélyes számú lakosság élt. Virágzása idején 60,000 fő. Fennmaradt amphitheatruma és ismert fejlett agyagedényipara. A déli, a mai Óbuda helyén fekvő rész a katonai város. Ez úgy kiterjedésében, mint építészeti kialakításában valamint fontosságban felülmúlta a polgárvárost. Magja és kiinduló pontja a *castra*. Ez Kr. u. 107-től kezdődőleg a Legio II. Adiutrix állandó székhelye volt, ahol katonák és hivatalnokok éltek. Az ellenséges támadásoktól jobban védett oldalon kapcsolódik hozzá a kereskedők és iparosok barakkvárosa, a *canabae*. Ez a légió állandósulása után kőbealakult és kísérváros jelleget vett fel.

Állandósulását és városrész jellegét a kiszolgált katonák, a veteránok és a hozzátartozók idetelepítése adja meg. A település lassan városias színezetet nyert. A vízellátásról a római fürdőből idevezetett aquaeductus gondoskodott. Fürdői (*thermae maiores*) kórháza, tűzoltósága és vásárcsarnoka volt. Vallási kultuszáról pogány templomok, sacrariumok és a *Cella Trichora* tanúskodik. Hatalmas amphitheatruma volt az állatviadalk és gladiátorjátékok céljaira. Kifejlett úthálózata bekapcsoló-

dott a limes vonalába. A *porta decumana*-ból vezetett a *Via Magna* Vindobona felé. Az északi és déli városrészt úthálózat kötötte össze és Contra-Aquincumba pedig cölöphídon közlekedtek a Dunán át.

Ebből látható, hogy ekkor már nemcsak erődítményről vagy településről beszélhetünk, hanem a városiasság szükségletét minden tekintetben kielégítő városról. A városkialakulás pedig szervezettség, aminek formája a térképzés. Aquincumnál ennek kialakulási pontját semmivel sem tudnánk jellegzetesebben meghatározni, mint leghatalmasabb városi emlékével, az amphitheatrummal. A körszínház elhelyezése a katonaváros déli részén a terület tervszerű építési elhatárolását jelenti, ami kiemelkedő hangsúlyt biztosított ennek a területnek. Mert az amphitheatrumról beszélve nem elég itt csak erre az ellipsziszalakú építményre gondolni, hanem szem előtt kell tartani a körszínház közvetlen környékét is, amely már a rómaiak térrendezésében is elválaszthatatlan egységet jelentett. Elég, ha a római Colosseum és a Titus-ív, vagy a szalonikii Hippodrom és a Galerius-ív összefüggésére gondolunk.

A Nagyszombat-utcai amphitheatrum esetében az északi főbejárót egy főút, a *Via Triumphalis* kötötte össze a castrum déli kapujával, a *porta principalis sinistra*-val. Az út kezdetén a mai Pacsirtamező-utca keleti oldalának egyik háza alatt archeologusaink megtalálták egy dískapuzat alépitményét. A köszínház terének nyugati oldalát a gladiátor-laktanyák zárták be, míg a tábor felé az *arcus triumphalis* koronázta. Tehát Aquincumban is a rómvárosi térrendezés példái lebegtek szem előtt a hatalmas amphitheatrum megalkotásakor, vagyis egyidőben keresztülvitt határozott elvek szerinti térrendezéssel állunk itt szemben. Így nyugodtan mondhatjuk, hogy az u. n. második amphitheatrum építése az az időpont, — Antonius Pius 4. consulságának éve, vagyis 145 Kr. u. — amikor a katonai szállásból városias jellegű település lesz. Röviden kifejezve a várból város alakul.

Aquincum kultúrája, a római település nagysága és az e korból megmaradt emlékek, valamint az a tény, hogy Óbuda újjárendezésénél a bontási terület, a történelmi leletek gazdag tárháza szinte kötelezőleg írja elő nekünk, hogy gondoskodjunk térbeli megemlékezésükről az új várostestbe való szerves beiktatással. Ezt a célt szolgálná a

Via Antiqua, mely az aquincumi városkép legjellemzőbb témáit és megmaradt műemlékeit fogná egybe a régi város sarokpontjaival az északi aquincumi és a déli királyhegyi amphitheatrummal mint végpontokkal és a két városrészt összefogó aquaeductus útvonalával mint összeköttetéssel.

Vizsgáljuk meg egyenként ezeket a kulcstémákat. A polgári városi rész erősen beépített települése ismeretes a feltárások nyomán a ma-Aquincumban. Legnagyobb épülete az erődített falakon kívül épült kőszínháza. Felépítésének ideje Kr. u. 160, tehát későbbi, mint a déli amphitheatrum. A látványos emlék *opus incertum* technikával készült.

A második téma az aquaeductus. A Római-fürdőtől a Máriakőig terjedő ismert jelenlegi hossza 2300 méter, eredetileg azonban több mint 4 kilométer volt. Kevés híja, hogy ez a római magastermű teljesen el nem tűnt a föld színéről. Mert nemcsak az óbudai plébániatemplom épült majdnem kizárólag köveiből, hanem a szentendrei országút is a romokból készült. A Műemlékek Orsz. Bizottsága, majd Kuzsinszky Bálint közbelépése akadályozta meg, hogy a vicinális építésénél a megmaradt 500 megállapítható pillér nyomai végleg el ne tűnjenek. A vizet enyhe lejtéssel gravitációs úton szállította a mai Római-fürdő vízi castellumából a katonai városba. A pillérek egységesen 1.05×1.6 méter méretűek, átlag 1.50 méteres ívnyílásokkal. Záradéka elég magas volt ahhoz, hogy a szabad közlekedést egyik oldalról, a másikra ne gátolja.

A harmadik és legnagyobb téma a Székesfővárosi Ásatási és Régészeti Intézet által 1935–41 között feltárt római amphitheatrum. Az úgynevezett Királyhegy apróbb házainak lebontása után egy hatalmas alaprajzilag aránylag ép kőszínház került napvilágra. A nyomott ellipszis formájú, 132×108 méteres átmérőkkel bíró épület nemcsak egyik legnagyobb méretű hazai műemlékünk, de Friedlander neves német archeologus munkájában felsorolt 71 római amphitheatrum között is előkelő helyet foglal el, s az Alpoktól északra méreteit tekintve a legnagyobb a hasonló építmények között.

6000 négyzetméteres nézőterülete mintegy 13,000 ember befogadására volt alkalmas. Középen találjuk a 90×66 méter átmérőjű arénarészt, keresztbe haladó csatornarendszerével. Ezek a csatornák vezettek a kétoldalt elhelyezett állatbörtönökhöz. A nézőtérnek alapfalai maradtak csak ránk, a nézőtér 24 cikkelyét, a *cuneus*-okat alkotó kialakításával, melyet a pillérekkel megtámasztott övezőfal zár le. Délen és északon találjuk a főbejáratokat. Az északi kaputól indul ki az arcus triumphalis alatt elvezető Via Triumphalis, amely a castrum déli bejáratához, a porta principalis sinistrahoz vezetett. A helyreállított emléken jól érvényesül a 2 és fél méter vastag falak monumentalitása, mely *opus incertum* módjára készült, külső burkát pedig édesvízi mészkő borította.

A hatalmas emlék lenyűgöző nagysága és történelmi expresszív mondanivalója szinte előírja nekünk, hogy azt méltó módon kiemelve, az érdeklődés fókuszába helyezzük. Városrendezésileg ezt semmivel sem

hangsúlyozhatjuk ki jobban, mint egy sugárút tengelyébe, egy tér súlypontjába való állítással. Egy olyan tér környezetében, ahol az építmények keretét alkotnák az emlékek és annak alávetve magukat, kiemelnék azt.

Amint látjuk, mindhárom műemlékünk méltóan képviselné város múltunk római időszakát. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a Via Antiqua beleilleszthető-e a mai várostestbe? Ha az újjárendezett helyszínrajzban egy egyenest fektetünk a hídlejáró giratoire-középpontjából a királyhegyi amphitheatrum tengelyközepébe, úgy nyomvonalunk nyílegyenesen vág a Bécsi-út tengelyével. Vagyis az adottságok igen szerencsésen fekszenek és így városrendezésileg a tengely kialakítása természetesen látszik. A mai városrendezési tervbe való beiktatása csupán a Pacsirtamező-utca végének módosítását teszi szükségessé. Ez a nyitandó főútvonal egységes ütőere, egyúttal tengelye is lenne Óbudának, a mai ágszerűen szétnyíló zavaros útvezetést leegyszerűsíténé és áttekinthetővé tenné. Forgalmi szempontból a város súlypontjában fekvő lakóutak lokális forgalmát hozná össze és primér forgalmú jellegénél fogva a főforgalmi gyorsút előnyeit tartalmazná. A tengelykialakítás a déli végénél anyagi áldozatokkal járna. A Pacsirtamező-utca egyenes továbbvitele, az amphitheatrum terének kialakítása és az út bekötése a Bécsi-útba 61 ingatlan részben, vagy egészben való kisajátítását igényli 11,714 négyszögöl terjedelemben. Ez oly áldozat, amivel hasonló monumentális művészi terv megvalósításánál számolnunk kell. Itt azonban a városfejlesztési programot idézhetjük, mely szerint mindez «nem jelent olyan nagy áldozatot, amelyet vállalni ne lehetne egy olyan nagyszabású feladat érdekében, amelyről itt van szó».

A rendezés szerint a Zsigmond-térről induló Bécsi-út meghosszabbítása egyenesen a katonai város amphitheatrumának tengelyközepére fut. Itt egy dekoratív térré bővül, kiemelve a körszínházat. Innen a 40. méter széles Via Antiqua továbbra is szinte nyílegyenesen haladva érinti az aquincumi emlékeket. A Via Antiqua gypsávokkal volna tagolva. A gypsávok alkalmasak lennének — minthogy történelmi hangsúlyozottságú útvonal — az aquincumi fragmentumok, szarkofágok és kőemlékek vonzó elhelyezésére. A külsőbb részeken pedig az aquaeductus egyes ívszakaszainak helyreállításával tudnánk a hangulatot felidézni. Vagyis mindazon máig előkerült, vagy további bontások során előkerülő emlékek, amelyeknek a mai helyszűke miatt csupán a múzeumok raktáraiban jut hely, itt méltó helyen, dekoratív elhelyezéssel idéznék fel múltunkat. Így ez az út sétányszerűsége a római «Passeggiata Archeologica» jellegéhez hasonló volna, s élő múzeumot alkotna.

Az egész gondolat súlypontja a katonaváros amphitheatrumán fekszik. Az itt kialakítandó tér mérete hatalmas : 150×300 méter.

A nagy méretnek megfelelően a teret övező épületek is magasabbak lennének az itteni övezetbe előírtaknál. Az amphitheatrum monumentálisabb légköre természetszerűleg kijelölné Óbuda kultúrcentrumát, míg az üzleti centrum a híd giratoire-terén alakulna ki. A Bécsi-útról jövő forgalom a téren két egyirányú ágra szakad, majd az amphitheatrumot körülölelve halad a Via Antiquan tovább.

A teret határoló épületek egységes kötött homlokzatot kívánnak. A homlokzatok kiképzését, valamint minden más megjelenést a téren a műemlékkel kell összhangba hozni. Fontos, hogy minden alá legyen rendelve a főtémának és megjelenési céljuk az amphitheatrum hangulatának kihangsúlyozása, klasszicitásának visszatükrözése legyen.

A Bécsi-út felől jöve egy nyílt peristyl-csarnok illeszkedik a tengelybe, ami kívülről a klasszikus területre való bejáratot jelenti, belülről pedig a tér könnyed lezárását adja. Az épület árkádsora a gyalogos közlekedésen kívül az üzleti törekvések letompítását is célozza és a gimnáziumi udvart is a térséghez kapcsolja. Kétoldalt lakóépületek övezik a teret.

Az amphitheatrum előtt Pannonia Inferior kőből kirakott térképe nyerne elhelyezést, kétoldalán pannoniai vonatkozások ábrázolásai s egyes történeti szimbólumok foglalnának helyet. Északi záróoldalán a térnek az egy emelettel magasabb középületek, a kerületi közületek hivatalai, a helyi egyesületek és kulturális körök székhelyei helyezkednének el. Az átívelt kapuzatból indul ki a Via Antiqua, mely áthidalás az Arcus Triumphalis gondolatát tükrözi. Amint láthatjuk, a Via Antiqua törekvése is az, amit az olasz városok rendezésénél megfigyelhettünk : a mai városszükségletek teljes kielégítése mellett a múlt megbecsülése. Budapesten azonban még egy fontos ok van, ami kidomborítja a tervezet értelmét.

Fővárosunk 1800 éves évfordulójához érkezett. A Viador-utcában napvilágra került épületfelirat az amphitheatrum épületkomplexumához tartozólag annak pontos építési idejét adja meg. Eszerint : «IMPERATORI CAESARI TITO AELIO HADRIANO ANTONINO AUGUSTO PIO PATRI PATRIAE CONSULI QUARTUM LEGIO SECUNDA ADIUTRIX PIA FIDELIS». Vagyis Antoninus Piusnak dedikálja a légio a császár negyedik konzulságának évében, azaz 145-ben, az amphitheatrumot.

Így tehát erre az évre tehetjük Aquincum városiasságának kialaku-

lását. Vagyis 1945-ben lesz 1800 éve, tehát XVIII.-ik centenariuma Óbuda, vagy átvittén Budapest várostörténeti születésének.

Valóban semmivel sem lehetne jobban megrögzítenünk ezt a fontos évszámot, mint ezzel a forumszerű útvonallal, amely szinte élő múzeuma volna a multnak. A Via Antiqua a hagyomány tiszteletében a jelent szolgálja, s megnyitásával méltóképpen ünnepelehetnénk meg szép fővárosunk 1800 éves születésnapját.

OLGYAY ALADÁR és VIKTOR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár